

ДО ОЦІНКИ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ ПРИРОДИ У ДОЛИНІ РІЧКИ ГНІЗНИ

Збалансованість природокористування у басейні річки виступає індикатором стану геоecологічної ситуації, а відтак і стійкості басейнової системи, її здатності до саморегуляції та відтворення біоценозів.

Наукові дослідження процесів природокористування басейнових систем за останні роки проводили І. Ковальчук [4], Г. Гончаренко, О.Мережко, Я. Мольчак, Л. Царик [6; 7], О. Пилипович [3], Ю. Андрейчук [1], Н. Крута, Н. Стецько, П. Царик [8], О. Бакало [2] та інші. Викладачами кафедри геоecології ТНПУ разом з аспірантами опубліковано дві монографії з проблем природокористування та охорони природи у басейнах малих річок Джурини [2] і Нічлави [7].

Метою даної публікації є оцінка ступеня збалансованості землекористування у басейні малої річки Гнізна і геоecологічний стан річкової долини.

Гнізна – річка у Збараському, Тернопільському і Теревовлянському районах Тернопільської області, ліва притока Серету басейну Дністра. Довжина річки – 81 км, площа басейну – 1110 км². Басейн річки знаходиться в межах Збараського, Тернопільського, Підволочиського, Теревовлянського районів і межує на півночі із басейном р. Горині, на сході – з басейном р. Збруч, на заході – з басейном верхньої течії р. Серет, до складу якого і входить.

Річка Гнізна є лівою притокою першого порядку р. Серет; приймає в себе води 10 більших приток першого порядку, серед яких Вільховець (л), Сороцька (л), Гніздична (п), Теревна (л), Пичинія (п) тощо (табл. 1.)

Таблиця 1

Структура річкової мережі Гнізни

Клас річок	Кількість приток	
	Праві	Ліві
Головна річка	-	-
Притоки першого порядку	9	10
Притоки другого порядку	5	11
Притоки третього порядку	5	25

Аналіз таблиці 2 показує, що частка природних угідь в межах сільських рад істотно коливається від 11,5% у Охримовецькій сільській раді Збараського району до 55,5% у Кровинківській сільській раді Теревовлянського району. Низькими є частки природної рослинності у Грабовецькій сільській раді (12,7%), на території Збараської міської ради (14,8%), Чернелево-Руської сільської ради (17,5%).

Водночас високі показники частки природних угідь спостерігаємо в межах Лошнівської (42,6%), Великобірківської (37,6%), Ступківської сільських рад (37,2%).

Таблиця 2

Структура земельних угідь та обсяги ТПВ за сільрадами у долині річки Гнізна

№ з/п	Сільські ради	Частка природних угідь, %	Частка антропоген. угідь, %	Частка заповідних угідь, %	Обсяги створення ТПВ/рік, т
1.	Шимковецька	20,9	79,1	0,03	379
2.	Капустинська	29,4	70,6	-	102
3	Базаринська	18,5	81,5	0,73	633
5	м.Збараж	14,8	85,2	5,1	8100
6	Старозбараська	28,8	71,2	1,0	389

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

7	Черняхівська	19,9	80,1	0,02	1090
8	Охримівецька	11,5	88,5	2,5	120
9	Чернелево-Руська	17,5	82,5	-	386
10	Ступківська	37,2	62,8	-	342
11	смт. Великі Бірки	37,6	62,4	0,02	1705
12	Дичківська	26,8	73,2	0,01	369
13	Товстолузька	31,9	68,1	0,02	357
14	Грабовецька	12,7	87,3	0,04	425
15	Баворівська	26,0	74,0	-	344
16	Скомороська	29,1	70,9	-	273
17	Сущинська	30,6	69,4	0,32	218
18	Лошнівська	42,6	57,4	0,31	652
19	Кровинківська	55,5	44,5	0,22	681
20	м. Тереховля	23,8	76,2	0,09	7500

Низькі частки природних угідь на теренах сільських рад зумовлені розбалансованою структурою землекористування, високою розораністю території. Натомість високі частки природних угідь на теренах сільських рад пов'язані з високими частками залужених і заліснених земель у структурі земельного фонду.

Доцільно провести аналіз співвідношення земельних угідь у верхній, середній і нижній течіях р. Гнізни. Так, у верхів'ї річки (в межах Збараського району) спостерігаємо найвищу розораність земельних угідь (68,4%), високу забудованість території сільських рад (7,9%) і низьку залуженість річкової долини (8,2%). У середній течії (в межах Тернопільського району) розораність території знижується до 67,4%, скорочується забудованість до 4,5% і зростає залуженість річкової долини до 12,8%. У нижній частині річкової долини (в межах Тереховлянського району) розораність земель зменшується до 55,1%, при цьому зростає залісненість території до 21,7% при високій забудованості території населених пунктів – до 7,9%. Таким чином, відзначаємо зменшення антропогенного навантаження на земельні угіддя річкової долини від витoku до гирла.

Геоекологічна ситуація річкової долини зумовлена кількома факторами:

- відведенням на місцевості та впорядкованістю водоохоронних зон;
- станом поведження з твердими побутовими відходами і комунальними стоками;
- ступенем збалансованості структури землекористування.

Проведений аналіз землекористування у долині річки Нічлави показав його розбалансований характер, зумовлений високою часткою антропогенізованих угідь (рілля, забудова, наявність ставків тощо).

Водоохоронні зони відведені за межами населених пунктів. В долині основної річки знаходяться 32 населені пункти, із яких два міста (Збараж та Тереховля) і одне містечко (Великі Бірки), села, в яких проживає близько 48 тис. осіб. Використання потенціалу водних ресурсів зумовлене будівництвом у басейні річки 39 ставків, забір значних обсягів води на сільськогосподарські та комунальні потреби. У зарегульованих водоймах у придонних відкладах акумулюються забруднюючі речовини, які істотно погіршують фізико-хімічні параметри води. У результаті скидання зворотних вод у річище потрапляє 16,8 тис. м³ забруднених та недостатньо очищених стічних вод від КП «Добробут» (Великі Бірки). Кількість забруднених речовин, що скидаються разом з забрудненими водами за даними екопаспорта Тернопільської області складає 9 тон (2018).

Ситуацію з якістю води ускладнює надходження у річку без очистки каналізаційних стоків з території міста Тереховлі, а також малоефективне функціонування введених в експлуатацію очисних споруд м. Збаража. Тому геохімічна якість води річки Гнізни після вказаних населених пунктів є низькою. Окрім того, якість річкової води погіршується у результаті змиву з розораних угідь прилеглих територій верхнього родючого шару ґрунту разом з внесеними в нього мінеральними і органічними добривами, отрутохімікатами (рис.1).

Не вирішена проблема поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ) у населених пунктах, приурочених до річкової долини. У межах міських поселень сертифікований полігон ТПВ є тільки у м. Тереховлі. На околиці с. Плебанівка функціонує підприємство з сортування і часткової переробки ТПВ.

У м. Збараж і смт. Великі Бірки відсутні сертифіковані сміттєзвалища. А загалом у долині річки Гнізни накопичується, за підрахунками, близько 24 тис. т твердих побутових відходів щороку (близько 500 кг/особу) в межах стихійних сміттєзвалищ, приурочених до відпрацьованих кар'єрів, балок, ярів, меліоративних каналів тощо (рис.2). Стихійні сміттєзвалища – це свого роду локальні геохімічні аномалії, ареали антисанітарії в межах річкової долини, поблизу населених пунктів, що погіршує природні умови проживання населення.

A

B

Рис. 1. Розораність річкової долини у верхній (А) і нижній (Б) її частинах

A

B

Рис.2. Стихійні сміттєзвалища на витоках (А) і в нижній течії (Б) р. Гнізни

Таким чином, долина річки Гнізни потребує проведення системи оптимізаційних заходів, серед яких переведення частини орних земель під залуження, закладку садів, заліснення. У межах населених пунктів необхідно створити сертифіковані полігони ТПВ, збільшити частку сортування і утилізації сміття, збудувати очисні споруди у м. Тереховлі та реконструювати у смт. Великих Бірках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчук Ю.М. Геоінформаційне моделювання стану басейнових систем (на прикладі притоки Дністра річки Коропець). Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.11 / Ю.М.Андрейчук. – Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. - 20 с.
2. Бакало О.Д. Трансформація еколого-географічних процесів басейну р. Джурин. Монографія / О.Д. Бакало, Л.П. Царик, П.Л. Царик - Тернопіль: СМП «Тайп», 2018. – 168 с.
3. Геоecологія річково-басейнової системи верхнього Дністра; монографія / О.В.Пилипович, І.П. Ковальчук; за науковою редакцією проф. І.П. Ковальчука. – Львів-Київ; ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. - 284 с.
4. Ковальчук І.П. Цифровий атлас річково-басейнової системи як інструмент моніторингу її геоекологічного стану та управління природокористуванням / І.П. Ковальчук, А.І. Ковальчук // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. Періодичний науковий збірник / Гол. редактор В.К. Хільчевський. – 2019. – № 3 (54). – С. 195-196.
5. Мережко О.І., Хімко Р.В. Оздоровлення малих річок: екологічні основи. – К.: вид-во Інтер-екоцентр, 1998. – 56 с.
6. Царик Л. Долина річки Гнізної в геоекологічному вимірі/ Л.Царик, П.Царик, В.Царик // Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. – Тернопіль: СМП «Тайп». – №2 (випуск 2). – 2019 – С. 25-31.
7. Царик Л.П. Природокористування та охорона природи у басейнах малих річок. Монографія /Л.П. Царик, П.Л. Царик, І.Р. Кузик.; Ред. проф. Царика Л.П.- Тернопіль: СМП «Тайп», 2019. – 114 с.
8. Царик П. Сучасний стан та перспективи розвитку природно-заповідного фонду басейну річки Гнізни / П.Царик, В.Царик // Подільські читання. Екологія, охорона довкілля, збереження біотичного та ландшафтного різноманіття: наука, освіта, практика. Зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький: ХНУ, 2019 – С.201-204.